

ծիրները, չուժն ու գուժանքը, եղն ու գոմէշը, կարգն ու սարքը լրիւ լինի և նա բոլորովին գոհ է իւր վիճակից, թէկուզ իւր հագին չուխայ ու արխալուզ չը լինի, ոտին չարօս-գուլրայ, կամ թէ իւր կնոջն ու որդւոց մերկ պահեն հայրն ու եղբայրը, իսկ թէ վերոյիշեալները պակաս են, Աստուած հեռուանի՝ թէկուզ աշխարհն էլ Եղոյին տան, նրա նեաթը՝ չի բացուի, ամբողջ օրով ծարաւ, անօթի աչք ու ունք կիտած, դէմքը աշնան «հաւայ» դարձրած գոմէշի ու եղայ մարքներից գուրս չի գայ ու բերանը հացի թիքայ չի գնէ, մինչև իւր կամքը կատարուի:

Մարտ և ապրիլ ամիսներում՝ դաշար բացուելուց և սերմն արտ ընկնելուց սկսած նրա գօտիլը չի քանդուի և ինքը եօրդան-գօշկի երես չի տեսնի մինչ ցանքը վերջացնելն և արտախլիս կատարելն, գուժնին և քաղին ոչ թէ եօրդան-գօշկի ու տան, այլ և գիւղի երէս էլ չի տեսնի մինչ օրանի կալը թափելն իսկ մնացած ժամանակը ինքն գիտէ ու իր Շէկօն ու Նաղուն, Մարտին ու Զէյրանը, նրա խօսքն ու խօրաթէն, միտքն ու խորհուրդը նրանց հետ է:

Եղոյից փոքրը՝ Վաթօն մի այլ ախպ է ներկայացնում: Նա ամէն ժամանակ պատրաստ է Եղոյին օգնելու ամէն բանում՝ դաշտում թէ տանը, բայց և այնպէս իւր խելքն ու միտքը սիրան ու հոգին գիւղական գէնք ու զրահի (սիւլայ) հետ է: Տարին եթէ երեք-չորս գառ չը տայ և երեք-չորս թարաքամի հարայ (դականակ) չառնի ու ձուռն ընկած երկաթը նրանց կոպակ գլխներուն չը կպցնէ, ու եղէ առիքը չը վարկէ, ցերեկը նրա դադարումը չի տանի, գիշերը քուռնը: Փշտովն ու պատրոնը, թուրն ու խանչալը նրա միշտ կազմ և պատրաստ մարուք սրբած կախ սլիտի լինին սեան երեսից: Կառոյտն ու Ալաբաշը (չների անուն) նրա մօտերիմ ընկերներն են աշնան ոչխարի մօտ, գարնան ու ամառը սէլի ու մայի մօտ:

Միւս երկու փոքր եղբայրները՝ Սէնօն ու Վնօն գեռ նոր հաւ եղած, թառը գրուած, նոր ոտ կոխած կեանքի ասպարէզ, թէև երկուսն էլ ամուսնացած, ինչպէս երեւում է իրենց համար գեռ մի մասնաձիւղ շնն ընա-

րիլ, այլ լոկ կամակատարներ են մեծ եղբայրների:

Երուանդ Մովսիսեան

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌԻ.

ՈՒ

Ու ձայնին առած դերքերուն մէջ յատկապէս երկու պարագայ պէտք է որոշել. 1. Ու ձայնաւորի քով. և 2. Ու բաղաձայնի քով կամ անկախ:

1. Ու ձայնաւորի քով.

Այս պարագային ու կը վերածուի 1. վ-ի. օր. շվահի՝ շուարիւ, անգլիս՝ աղուէս, քվայ՝ թուիւ, երեւալ ևն:

2. Մէկ քանի գէպքի մէջ յաջորդական ա ձայնին հետ կը կազմէ ուս երկբարբառը. այսպէս են՝ լուան՝ շուան. քրուա՝ հմ. քրուա՝ թթուիւ. փռուա՝ բուրվառ համարելով իբր բուռառ, Գորեսի և Թաղոտի բարբառները սակայն ասոնց գէմ ունին լրվան, քրքվա, քրքիւ, փխռվա:

3. «Աստուած» բառը առած է Ա՛ստուծ ձևը. սակայն ասիէ ածանցուած կան Աստվածամիմ կամ Աստվածմիմ, անաստուծ կամ անաստված ևն:

4. «Թծուառ» բառին մէջ ու ջնջուած է, որով բառս առած է տհր, տտր ձևերը:

2. Ու ձայնաւորի քով կամ անկախ.

Այս երկու դերքերուն մէջ ալ ու ձայնը կը մնայ իբր ձայնաւոր, ուստի և ենթակայ շեշտադրութեան սովորական կանոններուն՝ հետեւեալ ձևով.

1. Շեշտն անփոփոխ մնացած դարբարի միալանի բառերուն մէջ՝ մինչև իսկ բաղմալանի վերածուած ժամանակ. օր. ֆօն՝ քուն, սօյնը՝ սունկ, կնպրը՝ կուպր ևն:

2. Բաղմալանի բառերու շեշտեալ ու վերածուած անշեշտի. օր. վնցցուն՝ վաթսուն, Կրկու՝ երկու, Խրքումնը՝ երդումն ևն:

3. Վերջալանի շեշտը վերջնութեւր ուն վրայ տեղափոխուած. օր. ունաթ՝ յունապ, կօզիլ՝ ազել, ֆուակ՝ քուռակ ևն:

4. Նախվերջնութեւր վանկերու ու երբ իբր անշեշտ վերածուած ը-ի. օր. կրքրղրիս՝ կաթուղիկոս, ուրիշ օրինակ չի պատահիր:

5. Հակառակ ընդհանուր կանոնին շեշտ

ներն են՝ կծ՝ այծ. կս՝ այս. կլ՝ ալլ. կս՝ այդ. կն՝ այն. ըրիթլի՝ սրբալայր. էրիլ՝ այրել. անպեր՝ եղբայր. յեն՝ լայն. հեր՝ հայր. դորիեր՝ հօրեղբայր. ծեն՝ ձայն. վեր՝ վայր (ներքև, ցած, վար)։

Բացառութիւն են երկուսն՝ երկայն, մար՝ մայր, և փածկըն՝ փայծաղն. վերջինը * փեծաղըն՝ ձենն տեղափոխուած։

2. Բառերուն ծայրը կը վերածուի ա-ի. օրինակներն են՝ ստանա՝ ստատնայ. փաա՝ փեսայ. պեկրա՝ բակլայ. լոխա՝ չուխայ. ռոխա՝ երեխայ. վկա՝ վկայ. յրա՝ ի վերայ. տրա՝ աղայ։

3. Չայնաւորէ առաջ այ կը ջնջուի. եղած օրինակներն են կիկ՝ կկայել և հիլի՝ հայելի։

4. Թէ՛ բառի մէջ և թէ՛ բառերուն ծայրը քանի մը տեղ այ վերածուած է ա ձայնին. այսպէս են գիլրոտ՝ դուլլայ. կո՛ծակ (Գորիս կեծակ)՝ կայծակ. փոդ (Գորիս փրդ)՝ փայտ. յիւսնըցոտ՝ լուսընկայ։ Ասոնց վրայ աւելցնենք նաև Գորիսի և Թաղոտի բարբառներով պո՛ղոտ՝ բակլայ (Ղրբ. պեկրա). հոտ (Ղ. հեր)՝ հայր. երկոտն (Ղ. երկուն)՝ երկայն։

5. -ե-ի տեղ յի ձայնն ունին Գորիսի անպրեր՝ եղբայր. վրեր՝ վայր, ի վայր. փրեդ՝ փայտ. մրեր՝ մայր ձևերը։

6. Այ վերածուած է ի, իւ ձայններուն յովիլ՝ վայրի. կիւլ՝ դայլ բառերուն մէջ։

7. Այ ձայնին շեշտի պատճառաւ ր-ի վերածուելուն օրինակ են՝ ըմսեղ՝ այնտեղ. բսեղ՝ այստեղ ևլն. իսկ այ բոլորովին ինկած է սօր՝ այսօր բառին մէջ։

Աւ

Այս տեղ մենք պիտի խօսինք բառավերջի և ձայնաւորի քով դանուած աւ երկբարբառին մասին. բաղաձայնէ առաջ դանուածները արդէն վերածուած ըլլալով օ-ի, անցած են Ո—Օ բաժնին մէջ. գրաբարի միակ բացառութիւնը (աղանիլ)՝ ուր աւ վերածուած չէ օ-ի՝ թէև բաղաձայնի քով է, կանոնաւոր է Ղարաբաղի բարբառին մէջ, ուր առած է յեղծնկցոյ, յեղծնի, յեղծնիկ ձևերը։

1. Աւ քառի վերջ և ձայնաւորի քով վերածուած է սովորաբար ալ ձայնին. օր. կո՛փալ՝ կաքաւ. պո՛սալ՝ պառաւ. ցալ՝ ցաւ. կեղծնիլեր՝ կեղծաւոր ևլն։

2. Այս աւ-ը շեշտէ առաջ կը վերածուի ըլ՝ համեմատ շեշտադրութեան ընդհանուր օրէնքներուն. օր. ըլխստան՝ աւետարան. ըլկոտր՝ աւելորդ. իլիւրեկ՝ խաւարել. հլիւնեկ՝ հաւանել. երկրիւնեկ՝ նաւահատիւր. ըլմանկ՝ յաւանակ։ Իսկ միայն վ-ի է վերածուած Գորիսի ըլվրսնա՝ առաւօտեան ձևին մէջ։

* Ասոնց վրայ աւելցնենք նաև իյ. կայ միայն Թաղոտի բարբառին իյնը ձևին մէջ, որուն դէմ՝ Ղրբ. ունի լիցը. Գորիս լիբը, լի։

3. Մէկ քանի բառերու մէջ աւ վերածուած է յով, լով, կով, ու. այսպէս են՝ յովըտր՝ աւելորդ. իլիլ կամ հլիլ՝ առ—աւել. ըլլաւ. հլիլ՝ աւել. կլկվար (Գ. կլովար)՝ դաւաթ. ըլտրսնա՝ առաւօտուն. յեղծնիկ (Գորիսի բարբառով)՝ աղանիլ։

Եա

Այ վերածուի ե-ի. օրինակներն են կօրեկ՝ կոբեակ. շեմփ՝ սեամփ. ցօրեկ՝ ցորեան։

Եայ

Ասոր համար միակ օրինակ մ՝ ունինք, այն է կրեայ՝ որ բուն Ղարաբաղի բարբառին մէջ կօրե, բայց Գորիսի բարբառին մէջ ալ կօրա ձևն է առած։

Եաւ

«Սեաւ» և «բարեաւ» բառերուն մէջ միայն կը պատահի. առաջինը ստացած է Ղրբ. սրեկ, Գ. սեկ, Թդ. սըվ ձևերը. իսկ երկրորդը ամէն տեղ ալ պարկվ ձևն ունի։

Եւ

Այ վերածուի կվ-ի. ինչ. քիքեկ՝ թեթև. քեկ՝ թև. ճիքեկ՝ տերև. անեկ՝ արև. սեկ՝ դև։ «Ալեւոր» բառին դէմ Գորիսի բարբառն ունի հլիլտր, Թաղոտ. հլիլտր, բայց բուն Ղրբ. կանոնաւորապէս հլիլտր։ «Երևալ» բառը Գորիսի բարբառին մէջ վերջնեկ փանկին վրայ շեշտուելով եղած է ըրկվար, բայց բուն Ղարաբաղի բարբառին մէջ հակառակ կանոնին շեշտը մնալով վերջի փանկին վրայ, բառս դարձած է ըրվար։

Եօ

Այ դանուի միայն «եօթն» և «եօթանասուն» ձևերուն մէջ. առաջինը դարձած է իխը, իսկ երկրորդը՝ Ղրբ. ոխըսնասուն, Գորիս օխսնասուն, Թդ. օխըսնասուն։ Իսկ յաւելուածին համար հմմտ. նաև իխը՝ օձ։

Իւ

1. Բաղաձայնի քով կը վերածուի իւ ձայնաւորին. օր. հո՛րիս՝ հարիւր. սիւն՝ հմ. ծիւն՝ ձիւն. իւր՝ իւր. իւրան՝ իւրեան։

2. Բառին ծայրը կամ ձայնաւորի քով կը դառնայ իվ. օր. պո՛սիվ՝ պատիւ. անծիվ՝ արծիւ. հլիվանկ՝ հիւանդ ևլն։

3. Քանի մը մասնաւոր դէպքերու մէջ իւ բաղաձայնի քով վերածուած է ի, կմ, է, օ, ու, ըկվ, յի ձևերուն, այսպէս՝

ի—Գորիս անիւ՝ արևն և անիւ՝ ալիւր։

կմ—մրլկմը կամ վրլկմը՝ մըջիւն (մըջիւն ձևէն)։

հ—ձեղնը՝ ճիւղ. նյութ. նյութ. ալիւր:

օ. ու—Գ. ձողնը՝ ճիւղ. sor կյու կամ sor

կյու՝ գիւր գալ:

ըկվ—կոքկվ՝ կուլ:

յհ—նյութ. ալիւր. յկ՝ իւղ:

Ոյ

Նմանապէս կը վերածուի միշտ իւր ձայնաւորին. օր պիւրը՝ բոյթ. պիւն՝ բոյն. զիւրից՝ զբոյց. բրիգիւ՝ երեկոյ. կյո՝ պիւս՝ կապոյտ ևւն ևւն: Միայն մի քանի բառերու մէջ վերածուած է հ. էյ, օ, ու, յի ձևերուն՝ այսպէս. կծկընր կամ կծկընր՝ ճիւղթ. օժ՝ ոյթ. ֆուր՝ բոյս. ն յիւր՝ ո՛վ քոյր:

Ով

1. Այս երկբարձաւին սովորական վիճակը ալ է. այսպէս՝ խոսկի՝ խորովել. խոսկի՝ խոռովել. կով՝ կով. այսպէս նաև բոլոր գործիական հոլովները՝ նոյն աղով, փո՛ղով՝ փայտով, փոքրակ փայտերով ևւն:

2. Անփոփոխ է մնացած ծով՝ ծով. սով՝ սով բառերուն մէջ:

3. Ով շեշտէ առաջ կը դառնայ ըվ. օր. սրվրէրի՝ սովորել. խօսքովնակ՝ խոստովանուիլ: Պնդլա՝ պոռովատ բառին մէջ ո բոլորովին ջնջուած է:

4. «Ո՞վ» միջակ անունը Ղարաբաղի բարձաւով կ'ըսուի հնով, բայց այս ձևը աւելի գրաբարի ո ձևէն եկած ըլլալու է. քան թէ ով ձևէն. ուստի հմտ. էջ 79:

3. Բաղաձայններուն փոփոխութիւնը.

Ստորև կը նշանակենք բաղաձայններուն կրթած փոփոխութիւնները. իւրաքանչիւր բաղաձայնի կրթած փոփոխութիւններուն մէջ թիւ 1-ով նշանակուածը նոյն բաղաձայնին ստացած սովորական կերպարանքն է Ղարաբաղի բարձաւին մէջ. ըստ այսմ օրինակներն ալ խիստ շատ են. բայց մենք համառօտութեան համար այդ օրինակներուն թիւը կարելի եղածին չափ կարճեցուցինք. միայն մասնական փոփոխութիւններուն մէջ՝ որոնք 2, 3 ևւն թիւերով են նշանակուած, օրինակները ամբողջական են:

Բ.

Բառին սկիզբը՝

1.—պ. Օր. պիւրն՝ բաթին. պիւր՝ բողի. պիւր՝ բուրդ. պիւր՝ բոթ ևւն:

2.—բ. Թուրքերէնի աղղեցութեամբ նախատառ բ-ը հակառակ օրէնքին պահած են յաջորդ բառերը. բախս՝ բախս—պրս. baxt. բախիլ՝ բաշխել. պարգևել—պրս. baxsh. յիւ կամ յիւ՝ բելս. պելս—թրք. bəyək, bəyagh.

3.—փ. Այս փոփոխութիւնը տեղի ունեցած է յաջորդ ուրիշ ձայններուն պատճառաւ՝ հեռակալ բառերուն մէջ. փրցնիլան՝ բարեկենդան. փսնիլ՝ բուսանիլ. փոռուար կամ փոռվար՝ բուրվառ. փոռիլ (Գոր. պոռիլ)՝ բռնել. փրքիլ՝ ըրգել:

4.—ս. Այս փոփոխութիւնը տեղի է ունեցած միմեկայն սեպեց՝ բոպիկ բառին մէջ, որ Գորիսի բարձաւով ունի պիւրիկ ձևը:

Բառին մէջը՝

Այս գիւրջով բաւական օրինակներ կան. բայց ասոնց գրեթէ բոլորին մէջ ալ ք աղտոտ չէ ալ կը գտնուի ձայնաբանական առանձին պայմաններու տակ. ուստի որոշ կերպով չենք կարող գիտնալ ք-ի ձևափոխութիւնը բառի մէջ: Եղած օրինակներուն մէջ ք կրթած է հետեւեալ փոփոխութիւնները:

—պ. Այսպէս են միայն՝ նիպիւր՝ աղբիւր. նիպիւր՝ եղբայր. սնրպիւն՝ գարբին: Ասոնցմէ առաջին երկուքը կրնան նախորդ յ-էն աղղուած ըլլալ. վերջինը յաջորդ 4 պայմանին համեմատ աւելի ուղիղ պիտի լինէր * սնրիւն:

2.—բ. Այսպէս անփոփոխ պահուած է ք ձայնը՝ ամէն անգամ որ մ-ի կը յաջորդէ. օրինակներն են՝ պիւրակ՝ բամբակ. պարսասան՝ բամբասանք. հմտ. նաև յաջորդը—նոյսը նաև թուրքերէնի աղղեցութեամբ. այսպէս են՝ նիքար՝ ամբար—թրք. ambar. յիւր՝ լուրիւ—թրք. lu lohi.

Այս պայմաններէն դուրս և անկախաբար ք պահած է շիւրք՝ շարաթ, որ Գորիսի բարձաւին մէջ սակայն ունի շո՛փոք ձևը:

3.—ե. Երբ մ ձայնէն վերջ ք ձայնը գայ, երկուքին մէջտեղը իբր թարմատար ք կ'աւելցուի. այսպէս՝ հիւրիւր՝ համբել, հաշուել. կյո՛միւր՝ կարմիր. սրիւրիւր՝ թմրել, թմրել: Ուրիշ բարձաւներու մէջ կայ նաև ամբար՝ ամուր, ամբար՝ ամուր ևւն:

4.—փ. Այս փոփոխութիւնը տեղի կ'ունենայ ք ձայնէն վերջ. այսպէս են կօրիւր՝ ուրբաթ. րիւրիւրի՝ որբապիւր. հո՛րիւր՝ արբել. զօրիւր՝ հօրեղբայր. սրիւր՝ սրբել. խնրիւրի կամ խրիւրի՝ հարբուի: Աւելցնենք ասոնց վրայ խնիւրի՝ խաբել. հաւիւրի կամ հիւրիւրի՝ համբել. Գորիսի բարձաւով ալ շո՛փոք՝ շարաթ, այլուր շիւրք:

Բառին վերջը՝

Այս գիւրջով ալ ճիշտ ու ճիշտ համաձայն է բառամէջի ք-ին. եղած օրինակներն են միայն՝ բուրն՝ թուրք (մ-ի պատճառաւ). սորփ՝ սուրբ (ք-ի պատճառաւ). հիւր՝ երբ (Գորիսի հիւր ձևով): Իսկ բաւ՝ թամբ բառը՝ որ ռուսահայ բարձաւներուն սովորական ձևերէն մին է և մինչև իսկ գրական լեզուին մէջ կարողացած է մտնել իսկապէս

